

Us trobeu als **ESPAIS DE LA BATALLA DE L'EBRE**, un recorregut històric per un dels escenaris més determinants de la Guerra Civil Espanyola. La Batalla de l'Ebre va representar l'enfrontament de les millors unitats militars de dos grans exèrcits: l'exèrcit republicà i l'exèrcit franquista enviat a l'Ebre per tal de repel·lir l'ofensiva republicana.

El recorregut pel territori dels **ESPAIS DE LA BATALLA DE L'EBRE** inclou tot un seguit de rutes per espais històrics i centres d'interpretació distribuïts al llarg de la comarca de la Terra Alta, el principal escenari dels 115 dies de combats que van convertir l'Ebre en la batalla més dura, sagnant i decisiva de tota la guerra.

Les terres ferides

Espais i història de la Batalla de l'Ebre

Treball de recerca

Roc Salvadó Poy

Aquest material ha estat elaborat pel Sr. Roc Salvadó Poy, professor de l'IES de l'Ebre, sota la coordinació i supervisió del Departament d'Educació de la Generalitat de Catalunya.

Autor:

Roc Salvadó Poy

Editor:

Generalitat de Catalunya. Departament d'Educació.
Consorci Memorial dels Espais de la Batalla de l'Ebre.

Assessorament edició:

Rafel Sampé i David Tormo

Projecte gràfic:

Elfo jobs s.l. serveis generals de disseny

Cartografia:

Ikonainfografia

Portada:

Roc Salvadó

Assessorament lingüístic i revisió de textos:

Montse Perelló

Col·laboracions:

Consorci Memorial dels Espais de la Batalla de l'Ebre
Generalitat de Catalunya. Departament d'Educació. Serveis Territorials de les Terres de l'Ebre. Secció Serveis Educatius i Formació Permanent.
Centre de Recursos Pedagògics del Baix Ebre

Agraïments de l'autor:

Joaquim Tolós, Rafel Curto, Pilar Curto, Núria Estrada, Montse Bes, Maite Jaca, Carme Valldepérez, Pilar Vericat, Josep Sánchez Cervelló, Josep Bayerri, Ermini Carreras, Xavier Blanch, Pema Maymó, Pilar Beltrán.

Imatges:

AGMA, Archivo General Militar de Ávila. Instituto de Historia y Cultura Militar. Ministerio de Defensa.

ANC, Arxiu Nacional de Catalunya. Generalitat de Catalunya 2a República. Comissariat de Propaganda.

BN, Biblioteca Nacional, Madrid

COMEBE, Consorci Memorial dels Espais de la Batalla de l'Ebre

Arxiu Jesús Moncada

Arxiu Ed. 62

Agència AISA

CORBIS/COVER

Les terres ferides

Espais i història de la Batalla de l'Ebre

Comprendre el
valor de la pau
des de la tragèdia
de la guerra

Espais
de la **Batalla**
de l'Ebre

Les terres **ferides**

Espais i història de la Batalla de l'Ebre

Espais
de la **Batalla**
de l'Ebre

Treball de recerca

Cinc propostes de recerca entorn de la batalla de l'Ebre

- La lliçó del paisatge
- Sobreviure a l'Ebre:
El testimoni dels combatents
- La població civil:
Una altra tragèdia oblidada
- La batalla i la literatura
- La batalla i el periodisme

Fer recerca

Espais
de la **Batalla**
de l'Ebre

● FER RECERCA

Com passar del coneixement passiu al coneixement actiu o, el que és el mateix, de la teoria a la pràctica.

La persona que arriba a cursar el batxillerat té, en la major part dels casos, uns coneixements passius i teòrics de la major part de les assignatures que ha estudiat. Coneix, per dir-ho d'alguna manera, el sistema però no l'ha arribat a aplicar mai. Aplicar el que s'ha estudiat vol dir portar a terme un treball autònom, decidit per un mateix, que no vingui totalment i exclusivament determinat i encotillat per les directrius acadèmiques. Aquesta possibilitat, actuar amb autonomia, encara que pugui semblar paradoxal, la brinda la realització del treball de recerca del batxillerat; per primera i única vegada, oficialment se't demana que, des del començament fins al final, despleguis la teua pròpia iniciativa i desenvolupis un treball, denominat de recerca, que realment posarà a prova les teues capacitats, tant les innates que són inherents a la teua persona –tal vegada algunes fins i tot desconegudes de tu mateix – com les adquirides al llarg dels anys d'aprenentatge.

Ara tens l'ocasió, més enllà de les exigències acadèmiques, de posar a prova les teues aptituds i demostrar la teua iniciativa, també la facilitat de prendre contacte amb les tècniques de recerca. Aquestes et resultaran de gran ajuda en qualsevol carrera universitària que vulguis emprendre en finalitzar el batxillerat, i, sobretot, saber del plaer d'arribar a un coneixement i unes conclusions absolutament personals, no adquirides de tercers.

Aquesta oportunitat, tu que estàs llegint aquestes línies, la pots canalitzar a través d'un episodi transcendent de la nostra història recent, *la batalla de l'Ebre*. No es tracta d'un fet ocorregut fa dos o tres segles, sinó que va passar fa escassament setanta anys, del qual no només queden abundosos testimonis, sinó que encara es pot percebre l'emoció, el dolor i els sentiments que va despertar, perquè darrere de la batalla, de qualsevol guerra o batalla, sempre batega la gran tragèdia humana que comporta i això és un fet que cal comprendre i mai no oblidar.

Si tries portar endavant el treball de recerca sobre *la batalla de l'Ebre*, a continuació se't proporcionen diverses eines i possibilitats perquè puguis escollir la millor manera, la que et resulti més engrescadora o la més en consonància amb el teu gust i capacitats, de realitzar el treball esmentat i satisfer alhora el desig d'actuar segons la teua pròpia iniciativa. En definitiva, una aproximació a les moltes possibilitats que el tema de *la batalla de l'Ebre* proporciona a tota aquella persona interessada a aprofundir en el seu coneixement i de retruc en el gran fet històric del segle XX a casa nostra, la Guerra Civil Espanyola.

Possibilitats i connotacions entorn de la recerca de la batalla de l'Ebre

Com ja deus comprendre, no hi ha mai una única lectura entorn d'un fet històric. La Història és una successió encadenada de fets i situacions que s'interrelacionen en el temps de forma ininterrompuda, per això qualsevol esdeveniment històric sempre s'ha d'abordar des de diversos angles i es pot analitzar des de diferents aspectes.

La batalla de l'Ebre va ser, en primer lloc, una gran tragèdia humana, immersa en una tragèdia encara més immensa que fou la Guerra Civil Espanyola, la qual s'ha d'emmarcar dins de la situació política europea i internacional de l'època, que, cal no oblidar-ho, caminava cap al desencadenament de la Segona Guerra Mundial. Per totes aquestes raons, juntament al seu significat històric, cal tenir-ne en compte l'aspecte humà individual, la seua percepció i transcendència col·lectiva i sumar-hi el significat social, generacional i fins i tot literari.

- **Què és una batalla?**
Els protagonistes de la batalla

Una batalla sempre és un dels episodis culminants de tota guerra, encara que una guerra no és solament una successió de batalles, ni una batalla pot definir i explicar una guerra malgrat que, segons l'opinió de molts, pot arribar a decidir-la. Una batalla sempre és un esdeveniment puntual i alhora cabdal dins de la guerra, desenvolupada en un espai - el camp de batalla – i en un temps, més o menys dilatat però limitat, amb unes circumstàncies precises i uns antecedents i conseqüents, però sempre emmarcada dins del conjunt més general del que denominem com a guerra.

En una batalla hi ha, d'entrada i genèricament, cinc protagonistes fonamentals: **els combatents, els comandaments, la població civil, la geografia i els mitjans materials**. Els dos primers són protagonistes actius. La població civil és protagonista passiva, per dir-ho millor, víctima de la batalla. Aquesta darrera condició, la comparteix amb la geografia, que té alhora i en un sentit primordial, un valor clau: és un condicionant ineludible en el desenvolupament de la lluita. Al mateix temps la geografia té un valor instrumental juntament amb els mitjans materials emprats en la lluita - armament, transport, tecnologia, impediments, queviures, etc. De l'ús i les possibilitats que es desprenen de la geografia, essencialment de l'orografia i dels accidents geogràfics, i dels mitjans materials, especialment de l'armament i la tecnologia, que disposen cada un dels contendents, pot decantar-se el triomf cap a uns o altres.

Els protagonistes actius d'una batalla són, com abans s'ha dit, els combatents i els comandaments. **Els combatents** són protagonistes directes de la lluita. Lliuren la batalla, la pateixen i moren en ella. Sense ells, no hi hauria batalla. **Els comandaments**, la dirigeixen. Uns, immersos directament en la lluita, els subalterns, i els altres, els caps superiors, la plantegen i condueixen. Del seu encert a l'hora de plantejar la batalla i saber valorar, en tots els sentits, la situació pròpia i la de l'enemic, depèn, almenys en teoria, el triomf o la derrota, encara que al capdavant són els combatents els que amb el seu esforç i sacrifici poden fer possible l'un o l'altra. Els uns la preveuen i la veuen i, els altres, la viuen. Els generals en capten la perspectiva, ordenen i dirigeixen les operacions, mentre que els soldats, les executen. La vida dels soldats depèn tant de l'enemic com de les ordres dels seus comandaments. L'habilitat d'aquests darrers en disposar d'un encertat plantejament estratègic i un bon desplegament tàctic pot fer bascular, en un bon percentatge, el resultat d'una batalla. És per aquesta última raó, juntament amb el poder de decisió de què gaudeixen, que són protagonistes nominats i les seues memòries són considerades claus per comprendre l'evolució de la lluita. En canvi, els altres protagonistes, els soldats, els que lluiten en primera línia, se'ls coneix com a protagonistes anònims i moltes vegades, injustament, se'ls relega a la condició de simples testimonis al costat de la visió dels comandaments, sense considerar que, a l'hora de comprendre una batalla, a la indubtable perspectiva, capacitat de decisió i responsabilitat dels generals

es correspon, a la mateixa alçada, el sofriment i la vivència immediata de la lluita del soldat, que no pren les grans decisions però que amb la seua resolució individual aplegada comunitàriament pot determinar, en bona part, tant com el general, el resultat de la batalla.

La població civil, en totes les èpoques i circumstàncies, ha de sofrir la doble brutalitat de la batalla i la guerra. En el primer cas, pateix de trobar-se en el camp de batalla, i en el millor dels supòsits, es veu obligada a abandonar precipitadament el seu entorn per fugir de la lluita, deixant enrere casa, camps i propietats, i en el pitjor, sofrirà directament les conseqüències dels enfrontaments amb indubtable risc per a la seua integritat física. També en el marc general de la guerra i, especialment, a partir dels conflictes dels temps contemporanis, els civils, la població no combatent en general, s'ha convertit ella mateixa en un dels objectius clau de la pròpia estratègia bèl·lica. Aprofitant la seua indefensió i alhora massificació en les grans ciutats, es veu atacada per l'arma característica de la contemporaneïtat, l'aviació, sofrint bombardejos que no tenen altre objectiu que aterrir-la per així col·lapsar i debilitar la resistència de la rereguarda.

- **Com començar**

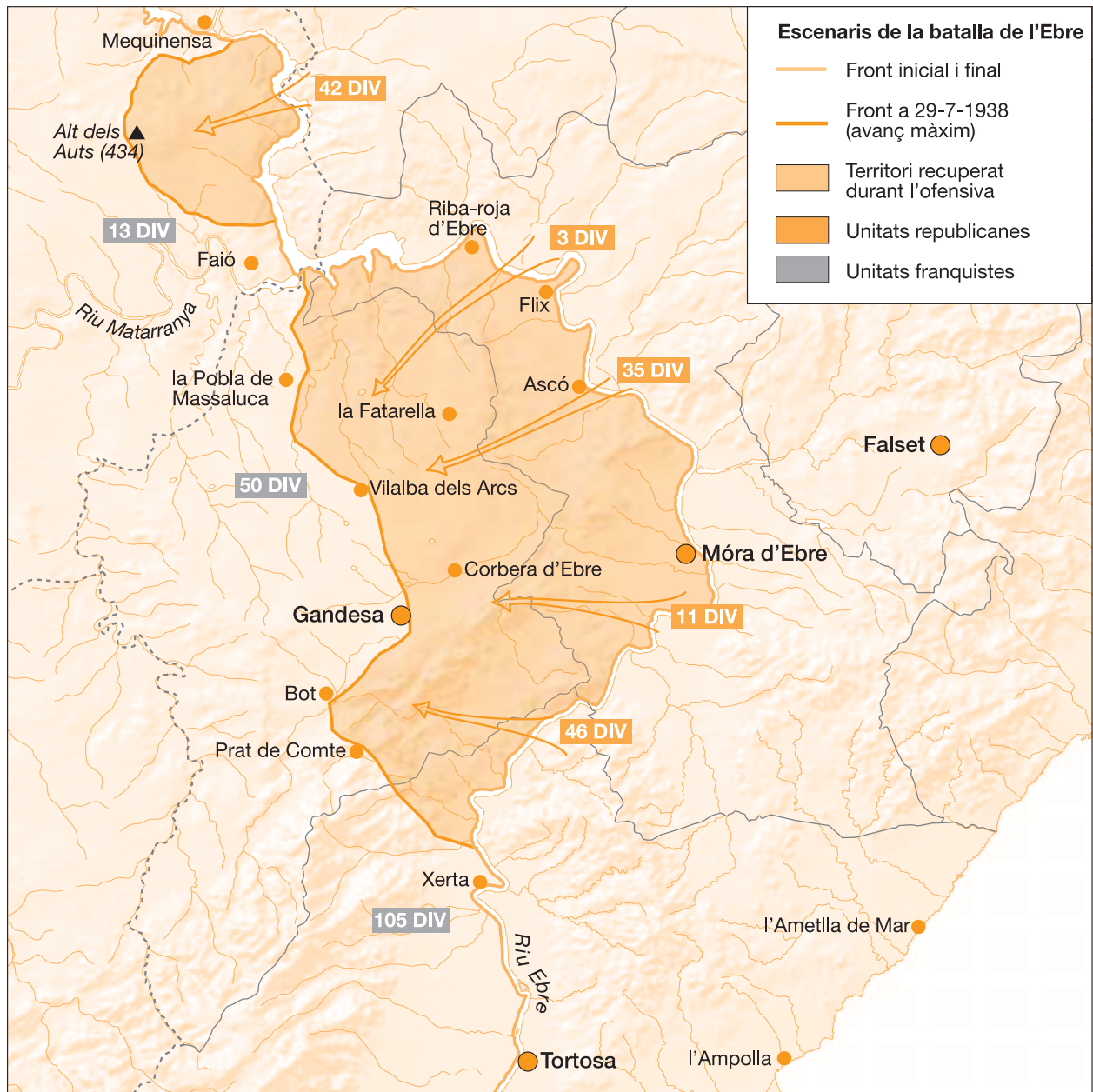
Plantejament i opcions entorn al treball de recerca de la batalla de l'Ebre

Una volta establert un primer marc genèric respecte de qualsevol batalla hem de passar a veure les distintes maneres i possibilitats d'enfocar el treball entorn de la batalla concreta, en el nostre cas *la batalla de l'Ebre*.

La feina inicial i imprescindible per poder fonamentar la recerca és fer una aproximació històrica a les circumstàncies de la batalla - les seues causes, antecedents, desenvolupament i conseqüències - el més completa possible. Sense un coneixement més que suficient del fet que volem recercar, ens mancarà la necessària perspectiva per captar i plantejar el treball de manera adequada. De la batalla de l'Ebre pots trobar tot un seguit d'obres, de caràcter general, que et permetran emmarcar-la dins de la història de Catalunya i del procés de la Guerra Civil Espanyola i alhora caracteritzar-ne els motius, plantejament i desenvolupament, valorant el seu significat i transcendència dins del conjunt de la lluita civil i la conjuntura internacional. A partir d'aquest treball previ ja pots entrar a seleccionar els estudis i llibres específics, molt nombrosos, que responguin al tema concret que has decidit recercar. I no només pots consultar llibres, sinó que també pots veure de localitzar i consultar obres audiovisuals i reculls gràfics que, directament o indirectament, parlen de la lluita a l'Ebre, els quals, des d'uns anys ençà, sovintegen en els mitjans de comunicació, singularment a la premsa i a la televisió, i són relativament fàcils de consultar.

Entendre la batalla de l'Ebre

La batalla de l'Ebre és una batalla decisiva dins de la Guerra Civil, però no és una batalla innovadora des del punt de vista de la tècnica militar. No hi ha variacions tàctiques importants en el seu desenvolupament, fora potser de l'ús massiu de l'aviació emprat per l'exèrcit de Franco, amb una evident superioritat aèria per sobre de l'aviació republicana, més migrada tant en

número d'efectius capacitats com en el d'aparells disponibles. És una lluita decisiva, però no brillant a nivell de maniobra militar si exceptuem l'ofensiva inicial republicana, el pas del riu, certament agosarada i portada a terme amb èxit amb uns mitjans precaris però que, precisament per aquesta mateixa precarietat material i sobretot de cobertura aèria, no podrà ser culminada amb el resultat desitjat. Creuar el riu resulta d'una resolució temerària per deixar a l'esquena de la massa de maniobra que ataca, l'exèrcit de l'Ebre, un obstacle molt difícil de salvar i que es convertiria en un segon front de

lluita per a l'exèrcit republicà, el propi riu. En el plantejament, en les motivacions i en el desenvolupament de la batalla possiblement pesen més les consideracions polítiques que l'anàlisi militar. Una volta esgotada i frenada l'ofensiva republicana, la batalla es resoldrà com la clàssica lluita de desgast, tan característica de la Primera Guerra Mundial, amb l'afegit del contundent paper de l'aviació, abans ja esmentat, que arribarà a superar, en capacitat destructiva, l'artilleria, com poc després es podrà comprovar, arreu i abundantment, durant la Segona Guerra Mundial. Per tant, la geografia, l'orografia accidentada, les serres de Cavalls i Pàndols, i el riu, hi juguen un paper fonamental com a condicionants de les característiques que defineixen la lluita.

Precisament per aquesta darrera característica - el fet de transcórrer majoritàriament en camp obert - el cost material de la lluita no fou comparativament molt elevat perquè es desenvolupà lluny de les zones densament habitades. No existien en el teatre de la batalla grans infraestructures, si descomptem els ponts sobre l'Ebre, que havien estat volats anteriorment com a pas final de la retirada republicana al marge esquerre del riu. La principal afectació, qualitativament molt rellevant, la van patir els pobles que es trobaven a primera línia, així com els de tota la rereguarda de la zona de front i els riberencs del riu, que es trobaven dins del radi d'acció de l'artilleria i sobretot de l'aviació. També una part de les terres de conreu i de la vegetació foren destrossades durant les operacions bèl·liques i, el que és pitjor, molts dels camps foren reblits de projectils sense explotar, que quedaren colgats dins la terra i dissimulats entre les maleses, els quals durant els anys posteriors provocarien accidents fortuïts als pagesos que conreaven la terra i entre molta gent que, enfront de la penosa situació de la postguerra, es dedicà a recollir, manipular i en alguns casos explotar els projectils per a vendre'ls als drapaires i que a la zona de la Terra Alta són coneguts com a "metralleros".

La batalla va ser un gran desastre a nivell humà, el seu cost en vides fou esfereïdor. Bona part, per no dir la majoria, dels combatents que van lluitar a

l'Ebre eren joves de vint anys o menys. Molts van morir en el propi camp de batalla i molts altres posteriorment a conseqüència de les ferides i les penoses condicions sofertes durant els 115 dies de combats, això sense comptar els mutilats, físicament i anímicament, i els encara desapareguts. La memòria col·lectiva recordarà la batalla com una gran tragèdia i ja des del primer moment, tant en el bàndol nacional com en el republicà, així es va considerar. Els que van poder sobreviure, no l'han oblidada mai.

LES PROPOSTES DE RECERCA

Com bé pots suposar, la batalla de l'Ebre ha estat objecte de molts estudis, tant des del punt de vista general com des del punt de vista polític o militar, i les possibilitats de recerca per aquesta banda són factibles però força complicades a l'hora d'accedir a les fonts i interpretar-les, així com de difícil consecució respecte a aportar un autèntic treball de recerca, que no resulti una simple recopilació de bibliografia. Un aspecte interessant a treballar que apariona recerca i creativitat, i alhora és molt remunerador, humanament parlant, així com apte per a ser desenvolupat sense dificultats afegides, és el del testimoni personal, la vivència humana de la batalla que, encara que individual a nivell de peripècia concreta, en la majoria dels casos ve a reflectir bona part de la sensibilitat col·lectiva i de la reacció humana enfront d'una situació extrema com la guerra. També el paisatge, la geografia de la batalla, et pot donar a conèixer el que va ser la lluita i comprendre la seua duresa; encara ara es poden veure els senyals, les ferides, que el pas devastador de la guerra va deixar.

La literatura, a banda dels valors propis i específics que li són inherents, és una eina fonamental per comprendre també els valors i la idiosincràsia de l'època en què fou escrita i l'impacte i la transcendència dels fets històrics en l'imaginari de l'escriptor i en la societat del seu temps. La creació literària sempre suposa, més enllà de la sensibilitat individual de cada creador, una determinada connotació sociològica que recull, via escriptura, el batec de l'època entremesclat amb la sensibilitat de l'artista.

És en aquest doble sentit que pots plantejar la recerca, en el paper i la petjada que la batalla ha deixat en la literatura, en conèixer quina significació literària té, a l'època i, posteriorment, dins dels sentiments, records i creació dels escriptors tant de les Terres de l'Ebre, com de la resta d'escriptors catalans, castellans o d'altres llengües i sensibilitats molt allunyades de la nostra.

Hauràs sentit moltes vegades el tòpic, ben real d'altra banda, que vivim en l'època de la informació, en el nostre cas gairebé de saturació informativa. La visió que els mitjans de comunicació donen d'un fet transcendent condiona i determina poderosament la seua percepció històrica. Durant la batalla de l'Ebre el seguiment de la premsa va ser diari. La lluita de l'Ebre fou també una batalla de propaganda i va omplir les capçaleres de la premsa nacional i internacional durant tot el temps que va durar. Amb les possibilitats actuals que proporciona la digitalització i l'accés a internet és factible realitzar una consulta del diaris de l'època - alguns, no tots, a través de la pantalla del teu ordinador-. Això et permet fer un treball basat en l'anàlisi i el contrast de les fonts hemerogràfiques i veure els diversos tractaments que en els diferents rotatius es fan de la batalla de l'Ebre. Evidentment, si tens a prop o a l'abast algun arxiu amb un fons històric de publicacions serà molt millor alhora de fer la recerca; familiaritzar-se en el treball d'arxiu, sempre que sigui possible, és una experiència primordial per portar a terme un bon treball d'investigació i posar les bases de futurs projectes d'estudi dins de l'etapa universitària i la recerca científica.

Finalment hi ha una persona que és fonamental en tot el procés d'elaboració del treball de recerca, el professor o la professora encarregats de tutoritzar-lo. Ells t'orientaran a propòsit de les dificultats del projecte escollit o la manera d'enfocar-lo i desenvolupar-lo millor. Són, en definitiva, per la seua vocació i experiència, la teua millor guia dins del món, per a tu gairebé desconegut, d'una recerca profitosa que realment t'aporti les bases de l'autonomia i maduresa intel·lectual.

La lliçó del paisatge

Espais
de la **Batalla**
de l'Ebre

● LA LLIÇÓ DEL PAISATGE

Contemplar amb atenció un paisatge pot ser no només una lliçó de geografia o un plaer estètic, sinó també un testimoni històric. El riu, les serres de Cavalls i Pàndols, i els pobles, camps i terres que les envolten, són encara testimonis eloqüents del que va succeir durant la batalla de l'Ebre.

Es poden trobar encara molts de testimonis materials, molts de records del que va passar en aquells mesos de l'estiu i la tardor de l'any 1938. Trinxeres, refugis, bombes, metralla, armes i altres restes. I, malauradament, també els morts, les despulles humanes, els cadàvers anònims, perduts entre ribassos i maleses, que encara ara formen part de la trista llista dels desapareguts.

Molts d'aquests testimonis són coneguts, però molts d'altres s'han perdut en l'anonimat del temps i el pas dels anys els ha desfigurats, els ha coberts del mantell verd de la terra o, els vents i les pluges, els han desgranat o solcit. Recollir aquests testimonis és una altra manera d'aproximar-se al coneixement de la batalla, una altra forma de fer recerca.

La batalla de l'Ebre es va lliurar fonamentalment en dos espais naturals ben característics, les muntanyes, bàsicament les serres de Pàndols, de Cavalls, els primers dies dels Auts, i el riu. Totes les Terres de l'Ebre la van patir però el seu impacte es féu notar especialment en primer lloc a la Terra Alta i després a la Ribera d'Ebre. La lluita desenvolupada al llarg d'aquells 115 dies es va caracteritzar per les grans concentracions artilleres i els bombardejos massius, tant aeris com terrestres, durant gairebé la major part de les jornades que va durar l'enfrontament. Aquesta batalla, per tant, es va acarnissar de manera ferotge tant en els homes, els soldats, com en el paisatge. Ara no anem a parlar del sofriment dels qui van haver de lluitar o de la gent del poble forçada a abandonar camps i cases, sinó de l'empremta que va rebre la terra com a conseqüència dels efectes destructius de la lluita i dels treballs dels soldats per protegir-se, amagar-se o fortificar-se.

La ferida del paisatge encara avui en dia, passats més de seixanta anys, és ben perceptible. Això, fins fa ben poc temps, no s'ha degut a una voluntat explícita de conservar els senyals de la guerra ni a cap desig de preservar-los, sinó a la situació de postergació i oblit d'aquestes comarques, singularment la Terra Alta, que han arrossegat un endarreriment en bona part a causa de la gran destrossa moral i física que van representar la guerra i la batalla en la seua gent i en el seu entorn natural.

Ara, des d'una voluntat de recuperació i amb un clar interès per conèixer, humanament i històricament, el que va significar la batalla de l'Ebre per a aquestes terres, és possible veure alguns espais on aquesta va desenvolupar-se. Però això només és l'inici, queden encara moltíssim llocs, pràcticament inexplorats o desconeguts, on es poden retrobar els senyals que els combats van deixar. Trinxeres, refugis, parapets i restes materials diverses que donen testimoni del que va ser la lluita.

Una altra ferida de la batalla, encara perceptible, és la que van patir, físicament, els pobles de la zona, el paisatge urbà. En algunes façanes encara es poden veure els impactes de les bales o la metralla i també contemplar alguna casa dels afores de les poblacions destrossada durant la lluita i abandonada sense reconstruir. La pròpia gent del poble et pot servir de guia per localitzar aquests testimonis, conservats malgrat els anys transcorreguts i, amb una mica de sort, potser que t'expliqui tota una pila de coses més. Els dos exemples més clars són les cases bombardejades del Pinell de Brai i el poble vell de Corbera, ja emblemàtic en parlar de la batalla de l'Ebre. Però de segur que a banda d'aquests llocs tan coneguts encara es troben, escampats pels pobles de la Terra Alta, molts de testimonis d'aquesta classe, gravats per la guerra en els vells murs de les cases terraltines que, malgrat ser menys destacats que els abans esmentats, encara esperen ser fotografiats i ressenyats.

Una recomanació molt important: cal vigilar al màxim no manipular en cap cas el material de guerra que puguis trobar en les teues excursions, perquè, malgrat el temps passat pot mantenir encara íntegrament, fins i tot les bales, la seua capacitat explosiva.

- **ELS RECORDS EXPLÍCITS DE LA BATALLA.**
Monuments, làpides funeràries i plaques commemoratives.

Al llarg de tots els escenaris on va desenvolupar-se la batalla de l'Ebre es poden contemplar tot un conjunt d'elements materials, posats per la mà de l'home, que volen recordar, commemorar o fins i tot poetitzar les persones, sobretot els combatents, que van sofrir, lluitar i morir durant els enfrontaments. Són els records explícits de la lluita, situats la major part en llocs molt significatius de la batalla, amb una clara intenció de fer memòria i deixar constància del que allí humanament va passar. Alguns són senzilles làpides funeràries individuals d'algun soldat mort en la lluita a qui els seus companys van poder enterrar i van voler així identificar el lloc de la seua sepultura. La majoria d'ells són recordatoris col·lectius en forma de monument, generalment molt senzill, dels combatents d'un o altre exèrcit, situats en paratges on la

mortaldat fou esfereïdora. Finalment, d'altres estan pensats no solament en un sentit recordatori sinó també de reconciliació, com per exemple el monument de la quinta del biberó, erigit als peus de la cota 705, un dels indrets on la lluita fou més dura i que aplega restes de combatents dels dos exèrcits. El conegut com a Memorial de les Camposines, recentment construït, vol afavorir el mateix, ser una fita de reconciliació i aplegar les despulles dels soldats desconeguts que encara ara apareixen per les serres i camps de la Terra Alta.

Aquí tens una bona aproximació a la recerca sobre la batalla de l'Ebre, centrada en l'estudi, classificació i catalogació de tots aquests testimonis materials que busquen preservar el record, així com el motiu de la seua erecció, l'anàlisi de la seua intencionalitat i la forma de plasmar-la.

Veuràs com la major part d'aquests monuments estan dedicats als que van morir en la batalla i són una evidència tràgica de la seua duresa. També gairebé tots ells es troben al lloc exacte on va produir-se la lluita i són una referència precisa per conèixer l'escenari dels enfrontaments.

A l'hora de desenvolupar qualsevol dels treballs proposats i en funció del teu àmbit geogràfic o la teua proximitat als escenaris de la lluita, pots seleccionar un espai accessible i abastable a les teues possibilitats, sempre és millor concentrar l'esforç que dispersar-lo.

El primer pas sempre ha de ser, abans de llançar-se a trepitjar el terreny, el de documentar-se. Sortosament hi ha molts de llibres que parlen de la batalla de l'Ebre i gairebé tots inclouen alguns plànols, mapes o fotografies que et poden donar les primeres pistes per encaminar el teu treball, a banda de l'imprescindible esquema previ, que cal que tinguis molt clar, sobre el com, el quan i el perquè de la batalla. També has de consultar les institucions i entitats del territori on vols recercar, les quals et poden assessorar i facilitar el treball i al mateix temps estalviar-te perdre't per camins equivocats, començant, com és lògic, per les del propi àmbit educatiu; en cada comarca hi ha un Centre de Recursos Pedagògics que et pot facilitar material i una orientació inicial o posar-te en contacte amb un altre Centre de Recursos

adequat als teus propòsits. Ara bé, juntament amb el que abans s'ha dit, en tot el procés el guiatge fonamental correspondrà al professorat responsable de tutoritzar els treballs de recerca, el qual t'orientarà en el desenvolupament del treball i les línies a seguir.

Una vegada tinguis clar el que vols fer i orientada la recerca, pots emprar diversos mitjans com la filmació, la fotografia, el dibuix, etc., segons les teues disponibilitats, per portar a terme el treball de recerca. Una volta recollit el material, cal classificar-lo i ordenar-lo en base a l'esquema previ i situar-lo de manera clara en el corresponent indret geogràfic on s'ha localitzat, establint-ne la seua relació amb la resta d'elements o materials trobats i emmarcant-los tots dins del desenvolupament de la batalla.

Al final d'aquest dossier trobaràs tot un seguit de referències que t'ajudaran en la realització de l'esmentat treball i a continuació es ressenyen alguns llibres que inclouen informacions o fotografies dels monuments esmentats.

DD.AA. *La batalla de l'Ebre. Història, paisatge, patrimoni*. Barcelona: Ed. Pòrtic, 1999.

DD.AA. *Ebro 1938*. Barcelona: Inédita Editores, 2005.

ROMERO GARCIA, Eladi. "La guerra civil en Cataluña y los caminos de la memoria" a *Ebre 38. Revista Internacional de la Guerra Civil 1936-1939*, núm. 1, maig 2003.

Sobreviure a l'Ebre

Espais
de la **Batalla**
de l'Ebre

SOBREVUIRE A L'EBRE:

EL TESTIMONI DELS COMBATENTS

A l'any 1938 **Joaquim Tolós** tenia divuit anys, era fill de l'Aldea (Baix Ebre) però vivia amb els seus pares en una caseta de camp, ja que casa seua havia estat destrossada per l'aviació de Franco i ho havien perdut tot, quan una patrulla de soldats el va requisar per a formar part de l'exèrcit de la República. Les primeres nits com a soldat, va dormir amb una corda lligada al seu peu d'una punta i de l'altra al del sergent de la companyia, per evitar que s'escapés. Enquadrat en la divisió que comandava Líster, va ser un dels primers soldats a passar l'Ebre, entre Miravet i Ginestar, i ocupar Pàndols; allí va viure la duresa dels combats, els bombardejos, la set, la calor del dia i el fred de la nit, fins que va caure ferit al genoll. Evacuat, fou traslladat a l'hospital de sang de Cambrils. Una volta recuperat, tornà altra vegada al front de Pàndols fins al final de la batalla en què va poder retirar-se en una barca a la banda esquerra del riu. Fou dels darrers a creuar l'Ebre igual com abans havia estat un dels primers a fer-ho. La missió d'enllaç que tenia encomanada durant la guerra el va portar a viure situacions molt arriscades. El 23 de gener de 1939, en plena retirada, va tornar a ser ferit, aquesta vegada al turmell. En un hospital mig abandonat del carrer Tallers de Barcelona, compartint el llit amb una altre company ferit, el va sorprendre l'entrada de les tropes de Franco a la ciutat i allí fou fet presoner. Traslladat al camp de concentració de Barbastre va aconseguir sortir per ser immediatament cridat a files, incorporat a l'exèrcit i destinat a Tetuan entre 1939 i 1942. Una vegada llicenciat, als quinze dies d'estar a casa, fou tornat a cridar i enviat a Lleida, on va servir uns quants anys més fins a la seua llicència definitiva el 1944. Fent el servei a Lleida, va conèixer la que seria la seua dona i ja no va abandonar mai més la Terra Ferma. La guerra i el servei militar posterior li van marcar el destí.

Això que acabes de llegir en vint línies escasses amaga, en la seua brevetat, tota la tragèdia de la batalla de l'Ebre i de la Guerra Civil. La història de Joaquim Tolós és la de tants joves de la seua edat que van aconseguir, amb penalitats infinites, sobreviure a la batalla, al final de la guerra i als camps de concentració, per a acte seguit trobar-se fent llargs anys de servei militar en l'exèrcit de Franco, bastants d'ells destinats a l'Àfrica, mentre Europa s'enfonsava en la Segona Guerra Mundial i a Espanya es patia la postguerra. Van veure tota la joventut truncada per la guerra i la postguerra, en alguns aspectes pitjor que la pròpia guerra, passada entre camps de batalla, explosions, camps de concentració, casernes, misèria i penúries.

Aquests joves ara són els teus iaies i rebesiaies i potser no t'han parlat mai de les seues vivències o potser sí que ho han fet però tu no els has escoltat. El seu testimoni no és únicament valuós perquè són els teus records familiars sinó perquè també són la nostra memòria col·lectiva d'uns temps difícils i transcendents, són la teua història com a persona i com a comunitat i una lliçó de vida. L'experiència de dialogar amb una persona que ha passat per unes vivències tan intenses és un privilegi i una ensenyança.

Si Joaquim Tolós és un jove que es veu obligat a anar a la guerra, **Rafel Curto** es troba en la mateixa situació, però a l'altre extrem. És un home de 36 anys, nascut a Tortosa, casat, amb fills i família per mantenir i protegir, a qui ha d'abandonar quan criden la seua lleva a les armes en plena batalla de l'Ebre. En el front es trobarà amb un grup de companys tots casats com ell i amoïnats per la sort dels que han hagut de deixar a la rereguarda. Viurà unes peripècies semblants a les de Joaquim Tolós però amb l'angoixa afegida de pensar què serà de la seua família sense ell, en plena guerra, i encara més, què els passarà si ell arribés a faltar. Rafel Curto va tenir la sort de sobreviure però, passats els anys, ja gran, va sentir la necessitat d'explicar aquelles experiències tan traumàtiques als seus néts, explicar la seua història personal com a exemple viscut del que significa el gran desastre de la guerra. Sense ser historiador va fer bo aquell aforisme que diu que “La Història és la mestra de la vida”. Va redactar en poc més de cinquanta pàgines les seues vivències d'aquells dies tan difícils en un quadern titulat: *Año 1938. Mi diario de campaña. Frente del Ebro*.

Abans d'iniciar el relat, Rafel Curto l'obre amb el pròleg següent:

LA GUERRA DEL EBRO PRÓLOGO

Esta reseña que voy a relatar, la dedico a mis nietos para que un día cuando sean mayores puedan leer lo que por desgracia su abuelo tuvo que sufrir, en el frente del Ebro durante la guerra de liberación a la edad de 36 años por culpa de la mala política de la que tan malos recuerdos y tristezas aun se recuerdan, los unos por no volver a sus hogares después de la guerra y los otros porque al final de la sangrienta guerra, tuvieron que ser juzgados por los tribunales militares que del resultado de estos muchas familias tuvieron que quedarse sin los padres queridos. Os recomiendo hijos míos: y esto es lo que habéis de tener en cuenta y muy presente, que nunca habéis

de dejaros llevar por ninguna política que os induzca a una guerra porque las guerras a una Nación solo llevan Ruina, Miseria, Destrucción y rencores personales: con muchas desavenencias entre muchas familias: Os podría contar muchas calamidades además de las que yo pasé vistas por mis propios ojos, pero si leéis mi diario de campaña el que os dedico a vosotros mis memorias ya podréis comprender lo que es una maldita guerra en la particularidad y tenedlo presente el poco tiempo en que yo estuve en ella y lo que pasé y ahora comparadla con aquellos que en ella estuvieron desde el comienzo hasta el final que duró.

Espero acogeréis con simpatía y afecto lo que vuestro abuelo que tanto os quiere os dedica este diario de Campaña refiriéndoos lo que en ella pasó y sabréis guardarlo para que un día podáis enseñarlo a vuestros hijos.

Vuestro abuelo
Rafael Curto

Aquest és el testimoni inèdit que, des de les seues circumstàncies i experiències, va voler deixar Rafel Curto i que ara guarden els seus fills i néts.

El fet de trobar relats de les experiències viscudes durant la guerra civil i més concretament de la batalla de l'Ebre, com el cas de Joaquim Tolós i Rafel Curto, és més freqüent del que d'entrada pot semblar. L'home és un ser que recorda, que necessita recordar, i si en alguns casos s'obliden els records negatius, perquè la seua intensitat els fa dolorosos, en altres és una alliberació -una catarsi deien abans- el fet de poder-los manifestar. També en la major part de les persones hi ha la voluntat de transmetre el que un ha viscut com un deure, com una lliçó de l'experiència, per evitar als que ens seguiran la vivència d'unes desgràcies semblants. Aquestes vivències moltes vegades no les rebràs directament de la persona que les va protagonitzar, sinó precisament gràcies als records dels seus descendents. En tots els casos,

testimoni oral directe o indirecte, memòria escrita o impresa, el seus records et resultaran valuosos no només en el sentit del treball a desenvolupar, sinó pel fet que comparteixen amb tu la seues experiències més intenses, més humanes. Poden ser moltes les preguntes que pots fer, però sempre has de tenir present dos circumstàncies. La primera, que la capacitat de recordar és selectiva i sempre se solen rememorar les mateixes coses, les que per una raó o altra ens han marcat més o ens han cridat poderosament l'atenció. La segona, que el nostre cervell treballa per associació i que uns records arrossegueu els altres i de vegades fins i tot ens desvien del que en inici volíem recordar. És per això que a l'hora de fer les entrevistes cal que tinguis ben fixat un guió inicial, per evitar perdre't, tu i la persona entrevistada, per camins massa col·laterals. Però també és precís deixar fluir lliurement els records, perquè també és molt significatiu copsar quins són els fets rememorats que més han marcat la memòria del teu protagonista i la manera com els recorda. De l'equilibri d'aquestes dos opcions depèn la realització d'una entrevista, o entrevistes, realment profitosa. També cal ser sempre molt respectuós en l'opció ideològica de la persona entrevistada, cas que la manifesti, tant explícitament com implícitament.

També, segons el teu criteri i el desenvolupament de l'entrevista, et pots ajudar de fotografies de la lluita o altres materials, com ara textos de cançons de trinxera, reculls de premsa de l'època ... per propiciar el record o complementar el testimoni. A continuació tens un quadre orientatiu de quines preguntes bàsiques pots realitzar.

Sobreviure a l'Ebre

Quadre guia de la recerca

Nom:

Edat:

Data de l'entrevista:

Dia:

Mes:

Any:

Incorporació a l'exèrcit

Data:

Lloc:

Destí

Infanteria ☐

Cavalleria ☐

Artilleria ☐

Aviació ☐

Sanitat ☐

Enginyers ☐

Intendència ☐

Altres:

Unitat

Companyia (Infanteria):

Esquadró (Cavalleria o Aviació):

Batalló: Brigada: Divisió:

Graduació

Soldat ras ☐

Caporal ☐

Sergent ☐

Brigada ☐

Alferes ☐

Tinent ☐

Capità ☐

Comandant ☐

Coronel ☐

Funció

Combatent ☐

Conductor ☐

Furrier ☐

Sanitari ☐

Pontoner ☐

Transmissions ☐

Mecànic ☐

Altres:

Actuació

Front de batalla.

Primera línia. Lloc: Temps:

Segona línia. Lloc: Temps:

Rereguarda. Lloc: Temps:

Situació personal al finalitzar la Guerra Civil

Actiu ☐

Presoner ☐

Ferit ☐

Exiliat ☐

Altres:

A partir d'aquest quadre pots passar a aprofundir en les vivències dels combatents. Dins de les possibles preguntes a fer pots plantejar les següents:

- Les condicions materials, com l'alimentació, la impedimenta, el vestit.
- Les relacions jeràrquiques i tracte amb els comandaments; la relació amb els amics i companys.
- Les possibles distraccions, periòdics del front, llibres, himnes, cançons.
- L'actitud davant dels bombardejos i els atacs.
- L'existència o no de confraternització amb l'enemic i les interpel·lacions de trinxera a trinxera.
- Els ferits, els morts, els presoners.
- Les desesperacions i els consols, Déu, l'ideal, la família, la núvia, les *madrines de guerra*, etc.

A continuació pots trobar una breu bibliografia centrada especialment en la història feta a través dels testimonis dels combatents.

AMOR I SAGUÉS, Kim. *La última batalla. Derrota de la República en el Ebro*. Madrid: Oberón, 2004.

CARDONA, Gabriel. LOSADA, Juan Carlos. *Aunque me tires el puente. Memoria oral de la batalla del Ebro*. Madrid: Santillana/Aguilar, 2004.

CERVERA GIL, Javier. *Ya sabes mi paradero. La guerra civil a través de las cartas de los que la vivieron*. Barcelona: Planeta, 2005.

COMPANY I ROLDAN, Joaquim. *Sis anys fora de casa (8-3-1938/14-6-1942)*. Barcelona: Viena, 1999.

TORRES, Estanislau. *La batalla de l'Ebre. La caiguda de Barcelona*. Lleida: Pagès editors, 1999.

TORRES, Estanislau. *La desfeta del Terç de Requetès de Nostra Senyora de Montserrat*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1993.

La població civil

Espais
de la **Batalla**
de l'Ebre

● LA POBLACIÓ CIVIL: UNA ALTRA TRAGÈDIA OBLIDADA

Tenir vuit anys i veure com un avió sobrevola per damunt del teu cap, distingir la silueta del pilot dins la cabina mentre estàs estirat a terra al costat de la carretera, esperant l'atac; sentir el sec espetec de les metralladores que disparen..., no és una experiència fàcil d'oblidar. No es tracta en cap cas d'una pel·lícula, sinó de la realitat viscuda durant la guerra civil per moltes persones que llavors eren infants i es van veure obligades a abandonar la seua casa i el seu poble en una fugida precària lluny del front de combat; Nois forçats a escapar d'una guerra que en el pitjor dels casos potser els havia destrossat la casa i que els perseguia molt més enllà del camp de batalla en forma de metrallaments i bombardejos. Una guerra feta de gana, pànic i fatiga, entremigs dels adults espantats, atemorits i desesperats. Aquests records encara resten, potser mig oblidats en un racó de la consciència, perquè cal oblidar, però retornen moltes vegades i es fan dolorosament presents malgrat el temps transcorregut. Des de fa uns quants anys s'ha parlat molt de les vivències dels combatents però no tant de les de la població civil, sobretot de les persones més desvalgudes enfront de la duresa de la guerra, la gent gran i els infants. Els primers, fa anys que falten, però els segons són ara adults i conserven els records.

Els pobles escenaris de la batalla de l'Ebre, tant els del front com els de la immediata rereguarda, van patir doblement la guerra. Primer, durant la retirada republicana i l'ofensiva de les forces nacionals, a la primavera del 1938. Després, mentre el riu fou la frontera bèl·lica entre uns i altres. I, finalment, quan la batalla del l'Ebre, entre el juliol i el novembre d'aquell any. Alguns pobles, els de la riba esquerra del riu, encara van haver d'aguantar l'ofensiva de Franco de desembre de 1938. Fins ara, la majoria de testimonis sobre la batalla de l'Ebre provenen dels combatents i són molt pocs els que es deuen a la població civil, la qual va patir gairebé tant com els que lluitaven, sofrint no només en les seues persones i les dels seus familiars les penalitats de la guerra, sinó també en els seus béns, veient com les seues cases eren bombardejades o saquejades, els animals requisats, les collites perdudes i el seu poble destrossat, quedant-se en la ruïna i obligats a evacuar enmig de la incertesa o amagant-se en coves o casetes de camp i sobrevivint entre

La població civil

el perill i la misèria. I després, una vegada acabada la batalla, intentar refer la vida entre les runes i la desgràcia. Els desastres de la guerra vistos amb uns altres ulls, els dels més desemparats, perquè aquí el testimoni serà el d'aquells que durant els anys de la guerra eren infants o adolescents.

Podràs trobar moltes persones que recordaran els temps de la guerra i et parlaran de les seues vivències, començant pels teus propis familiars de més edat. A ells, són els primers a qui has de preguntar i, a partir d'ells, fer-te una idea de com pots enfocar les qüestions. No pots oblidar mai que et trobes davant d'una situació de guerra civil, amb tot el que això va significar en el seu moment d'esclat d'odis, enfrontaments violents dins del mateix poble i la mateixa família, assassinats, revenges... En definitiva, tots els greus traumes humans derivats d'una lluita fratricida. No has d'oblidar que les persones a les quals et dirigiràs van patir algunes d'aquestes desgràcies i conserven una ferida profunda. Això vol dir que has d'actuar amb la delicadesa suficient com per no ofendre la sensibilitat d'aquella persona, sigui quina sigui la seua ideologia política o actitud personal davant dels fets narrats i la teua pròpia manera de pensar, i tenir la capacitat de saber valorar en clau històrica les circumstàncies vitals de qui et parla.

A l'hora de preguntar, com hem anat dient al llarg d'aquest dossier, has de tenir ben clar el que vols saber i realitzar les preguntes adequades, acotar clarament el període cronològic explicat, conèixer la situació de la persona entrevistada dins del seu poble i àmbit familiar, esbrinar quins parents van anar a la guerra, quins es van veure obligats a evacuar i com va quedar el seu poble i la seua família al final de la lluita i de la guerra.

No hi ha molts llibres que tracten específicament el tema i, quan ho fan, és dins de la situació general de la batalla de l'Ebre. Ara bé, sí que pots trobar bibliografia comparativa que et parlarà de la vida a la rereguarda de cadascuna de les dos Espanyes i et donarà referències per emmarcar el teu treball.

A continuació es ressenyen alguns llibres on aquesta temàtica té un tractament específic i hi figuren entrevistes o memòries dels seus protagonistes.

ABELLA, Rafael. *La vida cotidiana durante la Guerra Civil. La España Republicana*. Barcelona: Ed. Planeta- Agostini, 2006.

AMOR I SAGUÉS, Kim. *La última batalla. Derrota de la República en el Ebro*. Madrid: Oberón, 2004.

CARDONA, Gabriel. LOSADA, Juan Carlos. *Aunque me tires el puente. Memoria oral de la batalla del Ebro*. Madrid: Santillana/Aguilar, 2004.

FERNÁNDEZ VARGAS, Valentina. *Memoria no vivida. Madrid que bien resiste*. Madrid: Alianza, 2002.

HURTADO DÍAZ, Amparo. *Memorias del pueblo*. Barcelona: RBA, 2005.

Altres llibres que et poden resultar útils.

AIXALÀ, Emma. GABANCHO, Patrícia. *La història amagada. El segle XX a través de les àvies*. Barcelona: Edicions La Campana, 1999.

CERVERA GIL, Javier. *Ya sabes mi paradero. La guerra civil a través de las cartas de los que la vivieron*. Barcelona: Planeta, 2005.

També si entres a la pàgina <http—www.bcn.cat.biblioteques> tindràs accés al programa de recollida de testimonis orals engegat per les biblioteques de Barcelona amb el nom *Vivències. La Barcelona que vaig viure, 1931-1945*, on podràs llegir el relat de les experiències de moltes persones durant aquells anys transcendents.

VILLP DE
ORR DE EBRO

La batalla i la literatura

● LA BATALLA I LA LITERATURA

La guerra i les batalles han estat tema literari des de l'aparició de la llengua escrita i els inicis de la literatura, tant oral com escrita, per la seua condició de catarsi col·lectiva i gran tragèdia humana. Una de les obres fonamentals de la literatura occidental *La Ilíada* homèrica té precisament per tema la guerra de Troia. Moltes de les creacions posteriors seguiran pel mateix camí, encara que l'eclosió de la literatura bèl·lica es produirà com a conseqüència de la magnitud de la Primera Guerra Mundial, la primera guerra que va implicar milions de persones i realment va assolir un abast planetari.

La batalla de l'Ebre també va ser una batalla política i de propaganda, especialment instrumentalitzada pel bàndol republicà, que en el moment d'iniciar-la estava perdent la guerra i volia, a banda dels objectius militars, aconseguir un cop d'efecte en l'escena internacional i alhora aixecar la moral decaïda dels seus defensors. En aquest sentit, va tenir un gran ressò entre els mitjans d'informació, la premsa sobretot, i per la violència i magnitud dels seus combats va quedar com un referent de resistència a ultrança dins del marc de la Guerra Civil Espanyola. Això va significar que durant el seu decurs i posteriorment fos abastament coneguda arreu del món occidental i generés un interès literari directe i indirecte. En el primer cas, van sorgir testimonis viscuts i memòries i, en el segon, obres pròpiament de ficció però que tenen alguna referència a la batalla o en les quals aquesta juga algun paper dins de la trama de l'obra.

Tot i que s'han escrit moltes novel·les sobre la Guerra Civil Espanyola ara per ara no tenim una obra que es pugui considerar el clàssic de la batalla de l'Ebre a la manera de la novel·la *Res de nou a l'oest* (Im Westen nichts neues, 1929) de l'escriptor alemany Erich Maria Remarque o *Tempestes d'acer* (In Stahlgewittern, 1920) del també alemany Ernst Jünger, respecte de la Primera Guerra Mundial o, ja més dins de la ficció, la tan coneguda, en bona part per haver estat portada al cinema, *Per qui repiquen les campanes* (For Whom the Bells Tolls, 1940) de l'americà Ernest Hemingway, ambientada dins de la guerra civil hispànica però lluny de l'Ebre. Aquest autor també va escriure una altra obra clàssica sobre la Gran Guerra, *Adéu a les armes*

La batalla i la literatura

(A Farewell to Arms, 1929). Tampoc els escriptors en llengua castellana i catalana, i dins d'aquests els de l'àrea de l'Ebre, l'han convertit en *leitmotiv* de la seua creació, encara que bona part dels darrers han centrat la seua obra en el riu i la vida que batega al seu voltant.

Malgrat això, sí que podem trobar una obra clàssica de ficció on la batalla té un paper rellevant, escrita per un autor anglès, Malcom Lowry, i titulada *Sota el volcà* (Under the Vulcano, 1947), que també fou objecte d'una adaptació cinematogràfica, dirigida per un altre clàssic, aquest del cinema, John Huston, l'any 1984. Aquesta no és l'única novel·la on es fa menció de la batalla, és relativament fàcil trobar d'altres obres on aquesta, més o menys destacadament, figura, la qual cosa permet centrar un treball de recerca amb la lluita de l'Ebre com a referent literari. A continuació pots trobar una sèrie d'orientacions al respecte si es que et decideixes a realitzar la teua recerca dins d'aquesta vessant.

Alvah Bessie

Malcom Lowry

Hi ha una altra obra, *Men in Battle. A Story of Americans in Spain*, no tan coneguda però molt interessant, una mica en la línia de Remarque o Jünger, que no és una novel·la, sinó el testimoni d'un voluntari americà que va participar de ple en la batalla de l'Ebre, Alvah Bessie, que mereix una lectura en profunditat, tant per la seua condició de testimoniatge com per les seues característiques literàries.

Els escriptors anglosaxons i la fascinació per la Guerra Civil Espanyola

Hi ha dos noms que destaquen en parlar dels escriptors anglesos i americans que van participar a la Guerra Civil Espanyola, George Orwell i Ernest Hemingway. El primer no va ser a la batalla de l'Ebre mentre que Hemingway sí que en fou testimoni, encara que breument, com a periodista i, a banda de les cròniques que remetia als diaris, fins i tot té un breu relat ambientat a Amposta en el moment de l'arribada de les forces de Franco a l'Ebre, a la primavera de 1938, pocs mesos abans de la batalla de l'Ebre, titulat *Old man at the Bridge* (1). Molts altres escriptors i intel·lectuals de parla anglesa van vindre a observar i veure, de més o menys a prop, el que era la guerra civil. Alguns fugien de la benestant i anodina quotidianitat britànica i volien emocions fortes, altres venien per idealisme i van prendre part en la lluita. Tots van apassionar-se per Espanya, els que van vindre i els que no van arribar a fer-ho.

Malcom Lowry féu estada a la Península poc temps abans d'esclatar la guerra però no va arribar a participar-hi. Sembla que la lluita el va sorprendre i, bona prova d'això, n'és la seua novel·la, considerada com la millor de la seua producció i un clàssic en llengua anglesa, *Sota el volcà*, i, a més trobem moltes altres referències sobre la tragèdia hispànica escampades arreu de les seues obres.

(1) Pots consultar-lo en anglès i en català, a l'article de LÓPEZ I ALBIOL, Màrius. "Quan Hemingway va estar a Amposta" a *Ramàs*, núm. 4, març 1998, p. 7-18, on s'expliquen breument les circumstàncies locals que envolten el conte o bé la versió en castellà al llibre HEMINGWAY, Ernest. *Cuarenta y nueve cuentos. Otros cuentos*. Barcelona: Seix Barral, 1987

Ernest Hemingway

Lowry era un home turmentat, addicte a l'alcohol, amb un estil introspectiu, sempre vorejant la tragèdia personal que ell apariona amb la tragèdia col·lectiva, que albirava en la proximitat del desastre de la Segona Guerra Mundial, cada dia vista com a més pròxima i més inevitable. Precisament la novel·la que comentem es mou dins d'aquest marc angoixós, amb uns protagonistes doblement derrotats, per la vida i per la història.

En la novel·la, ambientada a Mèxic a la tardor de 1938, hi ha un clar paral·lelisme entre la derrota personal i la derrota de la República en la batalla decisiva de l'Ebre. Al llarg de l'obra les referències a la derrota de l'Ebre van puntejant la baixada als inferns del seu protagonista i el monòleg intern del seu germanastre, que somnia i desitja alhora confondre la seua erràtica trajectòria personal i la seua sort amb la catàstrofe col·lectiva de la guerra civil, emblematitzada per la lluita a l'Ebre.

A partir de la seua lectura pots establir una seqüència dels esdeveniments, perquè l'autor dóna detalls cronològics, i contrastar-los amb els fets reals i alhora analitzar l'ús literari que Lowry fa de l'Ebre dins del conjunt de la novel·la. La lectura de l'obra la pots fer en català, castellà i, lògicament, en anglès; disposes d'edicions en totes les tres llengües.

Sota el volcà

Va pensar en l'Ebre. De la mateixa manera que era possible derrotar en els seus primers dies una ofensiva llargament meditada gràcies a eventualitats imprevistes que havien tingut temps de madurar, també un moviment desesperat i sobtat podia tenir èxit precisament gràcies al nombre de possibilitats que destruïa de cop...

Yvonne s'havia girat i el seu perfil clar navegava per la finestra que el reflectia. Les remors del vehicle, que ara eren més regulars, teixien un sil·logisme idiota en el cervell d'Hug: estic perdent la batalla de l'Ebre, també estic perdent Yvonne, i per tant Yvonne és...

Alvah Bessie, escriptor, guionista de Hollywood i actor, nascut a Nova York el 1904, va escriure *Men in Battle. A Story of Americans in Spain* a l'any 1939, després d'haver lluitat amb la Brigada Lincoln en la batalla de l'Ebre. El seu llibre és un dels més detallats que ha escrit un combatent sobre la lluita, té alhora un valor testimonial i històric així com, sense ser una obra de ficció, un bon perfil literari. Posteriorment, Bessie fou un dels escriptors que va patir la famosa *Cacera de Bruixes* desencadenada pel senador McCarthy en plena Guerra Freda. Hi ha una versió en castellà amb el títol *Hombres en guerra. Historia de norteamericanos en España* publicada a Mèxic l'any 1969.

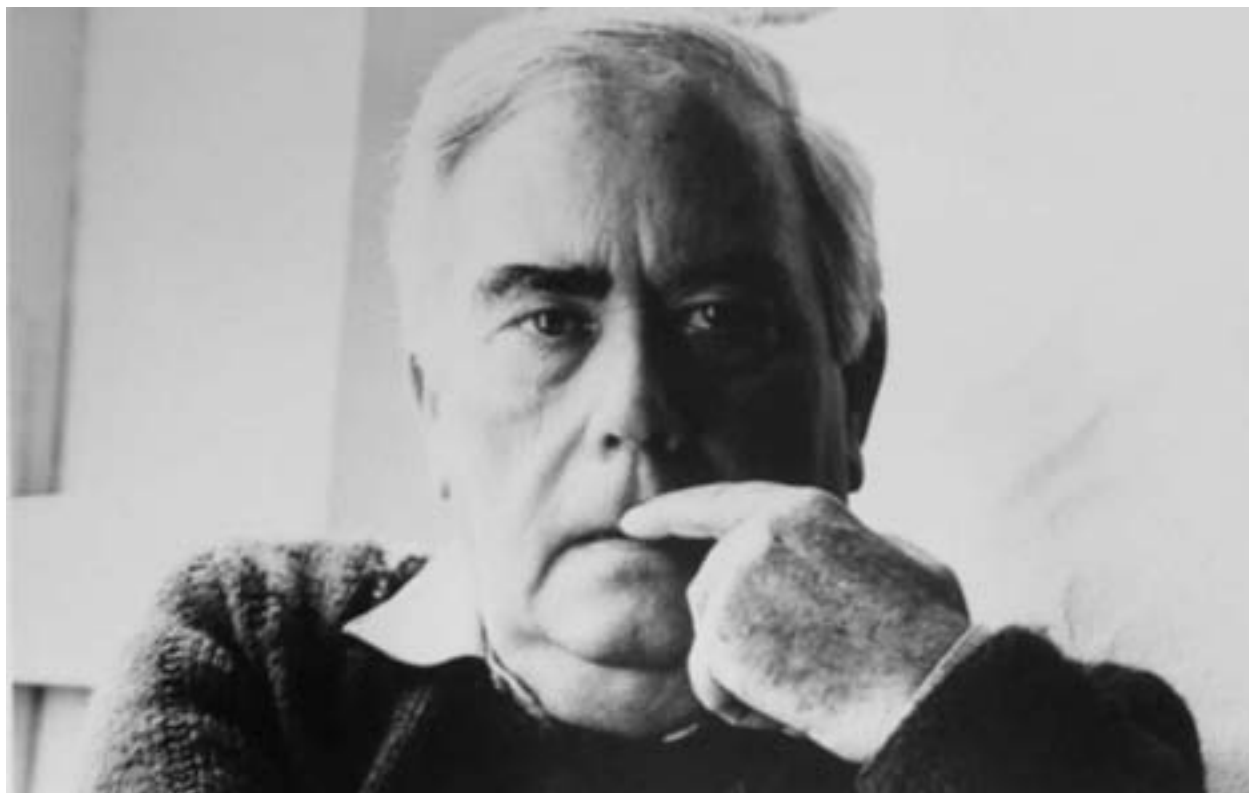

Hombres en guerra

Durante dos horas y media doblamos el ángulo de cuarenta y cinco grados, serpenteando y dando vueltas, resbalando y tropezando por el camino casi impracticable. Había un pensamiento en nuestras mentes: va a ser terrible obtener comida, agua y municiones arriba de esta montaña; va a resultar duro para los heridos; todo va tener que hacerse por medio de mulas, y las mulas sólo son de carne y hueso. Había luna y se sentía el olor de madera quemada; a mitad de camino, en el ascenso de la montaña, la repentina, incongruente aparición de un soldado sentado en una roca a la orilla del camino (eran más de las tres de la mañana), leyendo una carta, como si ésa fuera la última oportunidad que tuviera en el mundo para leer aquella carta. Era algo irreal. Y a medida que ascendíamos entre las piedras destrozadas y resbaladizas, la irrealidad aumentaba hasta que todo parecía parte de un mal sueño. Porque Dios jamás había hecho un pedazo de territorio tan desolado, y el hombre nunca había contribuido más para su ulterior desolación.

Els escriptors francesos i la guerra d'Espanya. Una fractura civil.

La Guerra Civil Espanyola va suposar un autèntic trauma per a la veïna França. La França del temps del Front Popular, liderada per Leon Blum, era un país escindit políticament en començar el que allí es coneixia com la **guerra d'Espanya**, amb una tensa i complexa situació interna i externa. Una part de la població i de la classe política, majoritàriament seguidors del Front Popular francès, se sentien amenaçades cada vegada més pel que semblava l'inevitable ascens de l'Alemanya hitleriana, mentre que una altra part, la França conservadora i els partits de dreta, estaven alarmats pel perill comunista. En esclatar la guerra civil hispànica van prendre cos els temors d'uns i d'altres i França es va dividir davant del conflicte espanyol i l'opinió pública gal·la va abrandar-se a favor d'uns o d'altres dels contendents. Molts de francesos van allistar-se com a voluntaris a les ordres de Franco o a les Brigades Internacionals, mentre que nombroses obres literàries de grans escriptors gals, alguns dels quals van fer estada a Espanya durant la lluita, parlaran de la Guerra Civil. Seria el cas d'Antoine de Saint-Exupéry o de Georges Bernanos amb *Els grans cementeris sota la lluna* (Les grands cimetières sous la lune, 1938), tots dos testimonis dels inicis de la guerra, o, sobretot d'André Malraux amb la seua participació directa en la lluita - la creació de l'esquadra d'aviació Espanya - i la seua novel·la *L'esperança* (L'espoir, 1937). Ara bé, la batalla de l'Ebre no té un paper protagonista en la literatura francesa sorgida al caliu de la Guerra Civil, però sí que és el rerefons d'algunes de les novel·les ambientades o centrades en la nostra lluita fratricida. La majoria d'aquestes obres, ben acreditades pels lectors francesos, són poc conegudes en el circuit editorial peninsular i no han estat traduïdes ni al català ni al castellà. D'altra banda tampoc són fàcils de localitzar entre les edicions franceses accessibles, gairebé tots els llibres foren editats fa més de trenta anys, però malgrat això sí que cal afirmar que la batalla de l'Ebre, sempre dins del conjunt de la Guerra Civil Espanyola, va deixar un petjada fonda dins de la consciència literària francesa.

Joan Perucho o una poesia de la desesperança absoluta

La guerra també va esgarrapar la joventut de Joan Perucho. Primer va ser soldat de la República, destinat en la defensa antiaèria del Carmel a Barcelona i, acte seguit, una vegada ocupada la ciutat, enquadrat com a soldat de Franco; com a tal li va tocar participar en uns dels darrers episodis de la Guerra Civil Espanyola, afortunadament incruent, l'ocupació de l'illa de Menorca.

Passat el temps, la seua professió el portà vora l'Ebre i allí va fer profunda coneixença de la Terra Alta. Durant uns quants anys va exercir de jutge a Gandesa i va viure entre la seua gent, i això es veurà reflectit en la seua obra, més en la prosa que en la poesia.

En el llibre de poesia *El país de les meravelles*, publicat l'any 1956, hi ha un poema aspre, titulat "Elegia a la terra i els morts de Gandesa", que traspua gairebé una aversió metafísica, una soledat il·limitada; sembla com si no hi hagués lloc per a l'esperança en la descarnada visió de Joan Perucho, immersa en un alè somort, on tot pareix trobar-se afonat o massa lluny com per confiar en el demà.

ELEGIA A LA TERRA I ALS MORTS DE GANDESA

*Trista flor de desembre
en el vent arrelada,
nodrida per la sang de tants morts que en aquesta terra varen créixer
en herbes de garriga;
que a la casa paterna
i a les mateixes pluges de l'hivern
foren hostes alegres;
aires grisos, menudes flors boscanes
que, com l'aroma del temps,
perderen les agrestes joies de la primavera.
Tristes joies que graciosament foren atorgades algun dia.*

*Miserable i seca terra. Avarament intentes
sobreviure a la pols
d'aquestes torrenteres desolades
i a la infinita malenconia del camperol que llaura
sota el crit del voltor.
Dura terra que estimo
en la seva agonia,
dura agonia meva
en el pit aturada.
No, no hi ha sement que pugui fertilitzar la roca.*

*Nodrida per la sang d'aquests morts que floriren
en aspres farigoles.
no t'acompanya res sinó el silenci,
l'abandonada espera,
la immensitat augusta i muda del firmament.*

Aquest aclaparador pessimisme sembla prefigurat ja abans en dos poemes del seu llibre anterior *El Mèdium* (1953); en la poesia de Perucho tota referència a l'Ebre sembla tocada per la fosca ombra de la batalla.

EPITAFI PER A LA TOMBA DELS SOLDATS

*Han caigut. Aquí reposen
oblidats per tothom.
la terra molla
serva l'empremta dels ocells.*

*Algú, a la nit, respira.
Les ertes fulles baten la finestra.*

ELS SOLDATS

*Avancen lentament per la ruta enfangada,
mes ara ja no pensen en la muller ni en els fills
ni en la casa que deixaren enrera, abandonada. Macilents
avancen i canten himnes de violència sota el sol
d'aquesta terra aspra i ennegrida. La Mort, però, els empeny
llargament en corrues de tristos destins, ombres
del que foren un dia. Mai més no retrobaran
la pau d'aquelles hores que visqueren, llunyans
com en la blanca pantalla del cinema, com en la set
d'aquell diumenge en què ofrenaren el seu tímid amor.*

DESOLADA VISIÓ DE L'EBRE

*Penso en aquesta aigua silenciosa
que va baixant.
S'atura com si sabés que és pensada
en la gran calor del desert.*

*Brillen els cotxes sota el sol, sota aquesta pols que el vent s'emporta
cap a les terres de garriga,
ermes i assedegades, solitàries.*

*I veig les teves lentes aigües roges,
malenconiós riu que fuges
per un camí mil·lenari,
sense desig, sense fortuna,
mandrosament absort.*

Jesús Moncada o escriure des de l'enyorança i des de la passió per l'Ebre

El territori narratiu de Jesús Moncada és indubtablement l'Ebre, el riu que, juntament amb el Segre, determinava la vida del seu poble, Mequinensa, i que finalment va engolir-lo a causa dels embassaments. Però Mequinensa, la vila on havia nascut i crescut, no es troba al llit del pantà sinó que, en l'obra de Moncada, apareix convertida en una mena de tràgic paradís perdut enfonsat en el passat però ben present.

Dos de les obres més significatives de Jesús Moncada són *Camí de sirga* (1988), considerada la seua millor creació, i *Galeria de les estàtues* (1991). Les dos novel·les estan creuades pel riu i la profunda ferida de la Guerra Civil i amarades de la gent de l'Ebre i la seua manera de ser i entendre la vida. La batalla de l'Ebre es troba present en elles com una de les peces del rerefons dramàtic de la vida de Mequinensa, fracturada pel gran desastre de la lluita fratricida. A partir de la seua lectura pots comprendre tot aquell món, tan enyorat per Moncada, que es mirava al riu i que va enfonsar-se, primer amb la guerra i després amb la construcció dels embassaments.

Camí de sirga

De les boires del temps arribava la imatge inesborrable de l'Eduard Forques, calafat de ribera per tradició familiar, saxofonista tenor per vocació irreprimible, fill del Ramon Forques, l'antic director de l'Harmonia Fluvial, que va fer el viatge amb el transbordador tot assajant una marxa fúnebre que no acabava de sortir-li. A l'estació de França de Barcelona, s'havia fet amb un saxo magnífic; el canvià a un perdis famolenc per llaunes de sardines i preses de xocolata. De l'estació de Faió fins a la vila, les notes vacil·lants de la peça inconclusa havien anat resseguint el camí de sirga, ressonant tristament per la vall de l'Ebre encara estremida per la batalla, endolada per la mort. Quan desembarcà, saludà tothom present al moll, reprengué la música i féu via cap a casa, seguit per la canalla encuriosida.

La galeria de les estàtues

El Bernat li mostrà les posicions republicanes a l'altra banda de la confluència del Segre i de l'Ebre: en algun punt d'aquella terra que les trinxeres feien aleshores inaccessible devia trobar-se l'Alexandre. De cop i volta, les llàgrimes li esborraren la visió. ¿Què seria del marit, dels fills, d'ella mateixa, de tots plegats?

Es sentia confosa, trasbalsada fins al moll de l'os pel remolí dels esdeveniments. No maleïa tant els obusos que l'artilleria republicana disparava contra la vila o les espetegadisses de fuselleria i metralladores, que abrasaven ara i adés les trinxeres a banda i banda dels rius, com el destí que l'havia fet emmalaltir, impedint-li escapar-se de Mequinensa quan s'hi acostaven les tropes de Franco. Potser ara ja seria amb l'Alexandre enllà dels filats de pues que dividien el món. De la terra, abans familiar i ara inabastable, només arribaven bales, bombes, potser disparades per soldats nascuts a la vila contra la qual tiraven; com l'obús que va tòrcer la barana d'un balcó del casal o el que es clavà en el cavall que un soldat baixava a abeurar als molls. El projectil rebentà dins la bèstia: la placeta del Forn es convertí en una carnisseria al mig de la qual el militar, cobert d'entranyes sangonoses però il·lès, va quedar-se petrificat per l'esglai, amb el ramal tallat penjant-li de la mà.

La batalla i el periodisme

- **LA GUERRA DELS PERIODISTES.
LA GUERRA DE PROPAGANDA.**

La Guerra Civil Espanyola va ser també una intensa guerra de propaganda. Aquesta guerra de propaganda, la van fer en bona part els periodistes que amb les seues cròniques i informacions van recolzar un bàndol o l'altre en uns temps de forta polarització ideològica i amb un horitzó que amagava en el seu rerefons l'esclat de la Segona Guerra Mundial. Això no vol dir que tots els periodistes fossin propagandistes, sinó que en menys o més grau tots els rotatius i òrgans de premsa ostentaven, i molts proclamaven ben explícitament, una determinada orientació política o ideològica, i, els pocs que no ho feien, no volia dir que fossin realment independents. En definitiva, molt poca de la premsa de l'època intentava ser, i d'altra banda podia ser, equànime i respectuosa amb els fets. Això és el primer que cal tenir en compte a l'hora d'enfrontar-se amb els esdeveniments de la Guerra Civil Espanyola vistos a través de la crònica o la informació periodística i més encara si es tracta de la premsa publicada a l'Espanya en guerra.

Dins del marc de la guerra, les dos circumstàncies bèl·liques que potser van merèixer més atenció, aquí i fora, o van fer imprimir més paper, van ser primer la defensa de Madrid i després la batalla de l'Ebre. La premsa nacional i bona part de la internacional van seguir diàriament el curs de la batalla; també periodistes, escriptors i observadors internacionals de prestigi van fer visites als fronts de lluita, invitats per un o altre bàndol, i van deixar escrites o fotografiades, les seues impressions. És possible, per tant, seguir dia a dia, a través dels comunicats de guerra i de la premsa, el decurs de la batalla i la visió, fortament contrastada, que cadascun dels contendents en dóna. Fins i tot hi ha un diari, l'ABC, que durant tota la guerra va tenir una doble capçalera, la radicada a Madrid, republicana, i la de Sevilla, nacional. Això permet comparar les informacions que sobre els mateixos fets fan quotidianament una i altra. També en alguns casos es conserven diaris del front però són difícils de localitzar.

En el moment d'analitzar la batalla a través de la premsa no només has de valorar el contingut de les informacions, sinó també cal que destriïs amb

atenció el tractament que rep cadascuna de les notícies publicades; dins del diari hi ha una jerarquia informativa que marca la importància donada als diversos textos periodístics. Les notícies de portada sempre són les considerades més importants, encara ho són més si van acompanyades de fotografies. No és el mateix el tractament i la rellevància d'un editorial, article de fons o crònica, que el d'una notícia d'agència o un breu situat en pàgines interiors. També les fotografies, generalment ubicades a la primera pàgina, no són meres instantànies il·lustratives, sinó que desprenen una intenció que reforça la notícia central o a vegades la suplanta i la supera. Et pots trobar amb continguts, sobretot als articles d'opinió o de fons, que poden transcendir el fet estudiat, en el teu cas la batalla de l'Ebre, i donar-te una perspectiva que vagi més enllà de l'estricta situació bèl·lica. De la mateixa manera, l'ús que es fa del llenguatge, que mai no és neutral, resulta molt significatiu, així com els acudits dibuixats, gairebé sempre amb intenció satírica, o els símbols emprats i altres dibuixos al·lusius bastant habituals a la premsa de l'època. Tot això cal tenir-ho molt present a l'hora d'enfrontar-te al treball des de la vessant periodística i disposar sempre com a referent de fons els llibres i estudis de la batalla de l'Ebre, que són els que et donaran el marc general i la perspectiva de conjunt.

Com a mostra del que abans parlàvem i exemple característic d'una visió que aprofundeix en consideracions històriques, més enllà de la immediatesa de la notícia periodística, podem esmentar l'article de fons que l'escriptor i historiador Antoni Rovira i Virgili publicava a *La Humanitat* del dia 27 de juliol de 1938, a l'endemà d'iniciada la batalla de l'Ebre, amb el significatiu títol de "Més enllà de l'Ebre"

No hem pas de comentar ací les operacions militars. Direm només que el comunicat oficial d'ahir va posar un batec d'alegria al cor dels catalans. Les tropes republicanes han travessat l'Ebre, de Mequinença a Amposta. Són, doncs, més enllà de l'Ebre. I el comunicat afegeix que segueixen avançant. La geografia de la guerra actual ens serveix per corregir, una vegada més, aquell disbarat geogràfic, que consisteix d'usar l'expressió "més enllà de l'Ebre" en el sentit de més enllà de Catalunya. No. L'Ebre no és un límit de la terra catalana, ni tan solament de l'antic Principat de Catalunya o Catalunya

El soldats de la República segueixen avançant victoriosament!

Els presoners passen de tres mil i ha estat capturat molt de material de guerra que encara no s'ha pogut classificar

Ascó
Corbera
Riba-roja
Flix
La Fatarella
Benisanet
Miravet
Pinell
Mora d'Ebre

MES ENLLA DE L'EBRE

N

En veure les tropes de la República, els pobles dominats per la facció es revoltien

antena

TORNEN A ESSER DE LA REPUBLICA!

L'enemic ha anat derrotat i perseguitat de les restes de les seves unitats i s'acostuma a trobar en escassetat en les seves resistències

A CORBERA HA ESTAT ESPADA LA GUARDIA SERRERA

A l'hora de tancar el comunicat l'ofensiva segueix venent totes les resistències

A llevant l'enemic no passa

ALREDDOR DE L'AVIACIO FACILITA

EL PRESIDENT COMPANYY

Expressa la seva satisfacció per la bona marxa de les operacions a l'est

Elogi a l'heroisme dels soldats de la República

El nostre exèrcit ha demostrat un heroisme i una valentia que són un exemple per a tots els soldats de la República

Divendres, a París, acte d'informació

Fuhen AMERU ABELLO, pel mediador català; ALONSO, pel socialista madrileny; RICKYER, pel basco, i l'astur MARCELI DOMINGO

POLÍTICA DE CATALUNYA ENFORA

Valor internacional del programa de l'esquerra

El nostre programa polític és el mateix que el dels altres països de l'esquerra. És el programa de la democràcia, de la pau, de la llibertat i de la justícia social.

Extraordinari nerviosisme a Palestina

La situació a Palestina és molt delicada i es preveu que podria acabar en una guerra.

LA REPUBLICA HA COMENÇAT

El nostre exèrcit ha demostrat un heroisme i una valentia que són un exemple per a tots els soldats de la República.

estricta. Per a la nostra terra, l'Ebre no és un riu fronterer, sinó un riu interior. En sortir de la terra aragonesa, l'Ebre travessa Catalunya, i en aquesta última part del seu trajecte són catalanes les seves dues riberes, la dreta i l'esquerra.

Més enllà de l'Ebre són ja les tropes republicanes. I en avançar per la ribera dreta, troben encara la terra de Catalunya amb les seves planes i les seves muntanyes.

Més enllà de l'Ebre hi ha Amposta, la Ràpita, Ulldecona, Alcanar, Santa Bàrbara, Horta, Pinell, Gandesa, Móra, Benissanet, Ascó, Riba-roja i algunes desenes més de viles i llocs catalaníssims, on la parla vernacla ha ressonat durant vuit-cents anys i on tornarà a ressonar lliurement quan, allunyat l'invasor, hi torni la gent nostra que els habitava.

No solament hi ha encara terra catalana més enllà de l'Ebre, sinó que hi ha així mateix una llenca important més enllà dels antics límits provincials de Lleida i de Tarragona. I en aquell altra llenca- que voldríem vuere reconquerida, com tot el territori espanyol- hi ha, entre moltes altres poblacions, Benavarri, Tamarit de Llitera, Fraga, Mequinença, Faió i Vall-de-Roures.

Que la victòria acompanyi els soldats republicans més enllà de l'Ebre! A cada pas que donen cap endavant, recobren un altre bocí del territori català, que és igual que dir del territori republicà.

Ens plau, com a catalans, que aquesta ofensiva s'hagi produït per terres de l'Ebre i hagi partit del front de l'Est, establert d'alguns mesos ençà dins Catalunya i on predominen numèricament els catalans. Després d'un període de calma, que ha estat un període de preparació fecunda, l'Exèrcit de l'Est ha emprès una ofensiva que tindrà sens dubte una forta repercussió sobre les operacions dels fronts de Llevant i d'Extremadura.

En avançar més enllà de l'Ebre les forces republicanes concentrades a l'antic Principat, Catalunya i la República es senten més fortes i més segures de la victòria final. El gran riu, que durant cinc mesos ha estat una de les línies

defensives de la nostra terra, ha vist passar ara, per damunt els ponts improvisats, les tropes que van a reconquerir les comarques catalanes de més enllà.

En l'article anterior, ultra l'entusiasme i l'optimisme inicials, prompte desmentits per la realitat, i més enllà d'altres consideracions, Rovira i Virgili no pot oblidar que és historiador i dóna la seua particular visió de la història de Catalunya i els seus límits territorials i, sobretot, fa, amb el títol de l'article i en el seu inici, especial esment d'una realitat que, pràcticament fins ara, ha estat desafortunadament vigent, l'oblit d'una part substancial de les Terres de l'Ebre en la configuració mental de bona part de catalans de *més ací de l'Ebre*.

Després d'acabada la lluita a aquestes terres que la van patir, se les tornà a oblidar i aquesta també és una realitat històrica que cal tenir present i que explica, en bona part, l'endarreriment d'unes comarques que van ser víctimes de la batalla i de l'oblit.

Aquesta proposta et pot resultar molt útil si tens un perfil d'historiador i vols encaminar-te cap els estudis d'Història i també, per tractar-se de premsa històrica, els de Periodisme. Et permet la consulta i el treball d'arxiu, tant per la via directa com per la digital, a nivell de fons hemerogràfics, bàsics, juntament amb altres fons documentals, a l'hora d'estudiar la història contemporània.

A continuació s'indiquen diversos arxius on es pot consultar premsa històrica per via digital. Aquesta possibilitat ara per ara encara es troba en estat inicial però en poc temps es generalitzarà. Si tens l'ocasió d'anar personalment a un arxiu molt millor, a la majoria dels arxius històrics, fins i tot els més locals, existeix un fons de publicacions periòdiques que, en alguns casos, et pot sorprendre amb materials que de vegades no es troben als arxius de referència; de totes maneres sempre et resultarà molt útil prendre contacte amb la feina d'arxiu. Del conjunt de les adreces la més útil i directa és la primera, també cal tenir ben present que la consulta de *La Vanguardia* és de pagament.

Biblioteca Virtual de Prensa Histórica del Ministerio de Cultura.
<http://prensahistorica.mcu.es/prensahistorica/ca/consulta/busqueda.cmd>

Ministerio de Cultura Archivos Españoles en Red (AER).
<http://pares.mcu.es/>

Base de dades del Boletín Oficial del Estado.
http://www.boe.es/g/es/bases_datos/gazeta.php

Diari La Vanguardia (enllaç directe amb la seua hemeroteca)
<http://www.lavanguardia.es/hemeroteca/index.html>

Adreces de centres documentals i hemeroteques.
(Consulta directa i personalitzada, amb accés digital a la informació arxivística però no al document)

Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona (Casa l'Ardiaca)
<http://www.bcn.es/arxiu/arxiuhistoric/>

Hemeroteca de la Caixa de Tarragona
<http://www.caixatarragona.es/hemeroteca/cat/index.html>

Biblioteca Pública de Tarragona
<http://cultura.gencat.net/bpt/>

Espais
de la **Batalla**
de l'Ebre

Referències bibliogràfiques i adreces

● REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

La bibliografia que pots consultar a continuació només és una mínima aproximació a la immensa quantitat de llibres dedicats als fets, aspectes, batalles, testimonis i circumstàncies esdevinguts durant la Guerra Civil Espanyola, això tot descomptant els articles apareguts en tota classe de revistes, des de les d'història local fins a les especialitzades. Els pocs títols que es referencien són, o bé els més didàctics, o bé els més assequibles, recents i alhora fàcils de trobar en les biblioteques i el mercat editorial. Tot i així, en queden molts de gran interès que, cas d'interessar-te aprofundir en qualsevol tema relacionat en la guerra, trobaràs a les biblioteques especialitzades.

● Breu bibliografia sobre la Guerra Civil Espanyola

CARDONA, Gabriel. *Historia militar de una guerra civil. Estrategia y tácticas de la guerra de España*. Barcelona: Flor del Viento, 2006.

JACKSON, Gabriel. *La República española y la Guerra Civil*. Barcelona: Orbis, 1985.

PRESTON, Paul. *La Guerra Civil española*. Barcelona: Plaza & Janés, 2000.

SÁNCHEZ CERVELLÓ, Josep. *¿Por qué hemos sido derrotados?*. Barcelona: Flor del Viento, 2006.

VILAR, Pierre. *La Guerra Civil Espanyola*. Barcelona: Crítica, 2001

VIÑAS, Ángel. *La soledad de la República: El abandono de las democracias y el viraje hacia la Unión Soviética*. Barcelona: Crítica, 2006.

ZUGAZAGOITIA, Julián. *Guerra y vicisitudes de los españoles*. Barcelona: Tusquets, 2001.

Referències bibliogràfiques i adreces

● Bibliografia sobre la Guerra Civil a Catalunya

DD.AA. *La Guerra Civil a Catalunya*. Barcelona: Ed. 62, 2004, 4 vols.

GUARNER, Vicenç. *L'aixecament militar i la Guerra Civil a Catalunya*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1980.

MARTÍNEZ BANDE, José María. *La campaña de Cataluña*. Madrid: Ed. San Martín, 1979.

PAGÈS, Pelai. *La Guerra Civil espanyola a Catalunya (1936-1939)*. Barcelona : Llibres de la frontera, 1997.

SOLÉ SABATÉ, Josep M. VILLARROYA, Joan. *Breu Història de la Guerra Civil a Catalunya*. Barcelona: Ed. 62, 2005.

● Bibliografia sobre la Batalla de l'Ebre

ALONSO BAQUER, Miguel. *El Ebro, la batalla decisiva de los cien días*. Madrid: La Esfera de los Libros, 2003

CABRERA, Francisco. *Del Ebro a Gandesa. La Batalla del Ebro, julio-noviembre 1938*. Madrid: Almena, 2002.

CARDONA, Gabriel. LOSADA, Juan Carlos. *Aunque me tires el puente. Memoria oral de la batalla del Ebro*. Madrid: Santillana/Aguilar, 2004.

DD.AA. *Ebro 1938*. Barcelona: Inédita Editores, 2005.

DD.AA. *La batalla de l'Ebre. Història, paisatge, patrimoni*. Barcelona: Ed. Pòrtic, 1999.

HENRY, Chris. *The Ebro 1938. Death Knell of the Republic*. Oxford: Osprey Publishing, 1999.

Referències bibliogràfiques i adreces

MARTÍNEZ BANDE, José María. *La batalla del Ebro*. Madrid: Ed. San Martín, 1988.

MARTÍNEZ REVERTE; Jorge. *La batalla del Ebro*. Barcelona : Crítica, 2003.

MEZQUIDA GENÉ, Luís María. *La batalla del Ebro. Asedio y defensa de Gandesa en sus aspectos militar, económico, demográfico y urbanístico*. Tarragona: Diputació de Tarragona, 1997.

MEZQUIDA GENÉ, Luís María. *La batalla del Ebro. Asedio y defensa de Villalba de los Arcos en sus aspectos militar, económico, demográfico y urbanístico*. Tarragona: Diputació de Tarragona, 2001.

MEZQUIDA GENÉ, Luís María. *La batalla del Ebro, Asedio de Tortosa y combates de Amposta, del río Guadalope al Gayá, con las ocupaciones de Falset, Montblanc, Valls, Reus y Tarragona (1938-1939)*. Tarragona: Diputació de Tarragona, 2001.

SÁNCHEZ CERVELLÓ, Josep. CLUA MICOLA, Pere. *La Batalla de l'Ebre. Un riu de sang*. Gandesa: Consorci Memorial dels Espais de la Batalla de l'Ebre, 2005.

TAGÜEÑA LACORTE, Manuel. *Testimoni de dos guerres*. Barcelona: Ed. Planeta, 1978.

TORRES, Estanislau. *La batalla de l'Ebre. La caiguda de Barcelona*. Lleida: Pagès editors, 1999.

TORRES, Estanislau. *La desfeta del Terç de Requetès de Nostra Senyora de Montserrat*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1993

Referències bibliogràfiques i adreces

● Testimonis i memòries sobre la Guerra Civil i la batalla de l'Ebre

AIXALÀ, Emma. GABANCHO, Patrícia. *La història amagada. El segle XX a través de les àvies*. Barcelona: Edicions La Campana, 1999

BROGGI, Moisès. *Memòries d'un cirurgià*. Barcelona: Edicions 62, 2001.

BRÚ I SANS, Josep. *El que em va tocar viure*. Tarragona: Arola Editors, 2002.

CERVERA GIL, Javier. *Ya sabes mi paradero. La guerra civil a través de las cartas de los que la vivieron*. Barcelona: Planeta, 2005.

COMPANY I ROLDAN, Joaquim. *Sis anys fora de casa (8-3-1938/14-6-1942)*. Barcelona: Viena, 1999

FONTSERÉ, Carles. *Memòries d'un cartellista català (1931-1939)*. Barcelona: Ed. Pòrtic, 1995.

FRASER, Ronald. *Recuérdalo tú y recuérdalo a otros*. Crítica: Barcelona, 1979, 2 vols.

GALÍ, Raimon. *L'Ebre i la caiguda de Catalunya*. Barcelona: Barcelonesa d'Edicions, 1996.

HURTADO DÍAZ, Amparo. *Memorias del pueblo*. Barcelona: RBA, 2005.

RUBIÓ I BALAGUER, Jordi. RUBIÓ I LOIS, Manuel. *Cartes de la guerra*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1996.

SÁNCHEZ CERVELLÓ, Josep. *Conflicte i violència a l'Ebre*. Barcelona: Flor del Vent Edicions, 2001.

Referències bibliogràfiques i adreces

- **Literatura, periodisme i Guerra Civil**

MARTÍNEZ, Jesús Manuel (ed.). *Periodismo y periodistas en la guerra civil*. Madrid: Fundación Banco Exterior, 1987.

SANTA, Àngels (ed.). *Literatura y Guerra Civil (Influencias de la guerra de España en las letras francesas e hispánicas)*. Actas del Coloquio Internacional, Lérida, 1-3 diciembre 1986. Barcelona: Promociones y Publicaciones Universitarias, 1988.

- **Adreces de centres d'estudis sobre la batalla de l'Ebre**

Consorti Memorial dels Espais de la Batalla de l'Ebre (COMEBE)
C, Bassa d'en Gaire 1, 43780 Gandesa
Tel - 977.42.00.18 / Fax - 977.42.03.95
e-mail: info@batallaebre.org - web: www.batallaebre.org

Centre d'Estudis de la Batalla de l'Ebre (CEBE)
Av. Catalunya 3.5, 43780 Gandesa
Tel 977.42.07.60 - e-mail: cebe@tinet.fut.es - web: www.tinet.org/~cebe

Centre d'Estudis d'Investigació Històrica Baix maestrat/Montsia (CEIBM)
e-mail: ceibm@ceibm.org - web: www.ceibm.org

